

KUI HÄSTI ME TUNNEME OMA RAAMATUKOGU AJALUGU

Malle Ermel

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Meie raamatukogu 200. aastapäev aastal 2002 ei ole enam mägede taga. Ümmargused tähtpäevad on teetähisena andnud ikka põhjust tagasivaateks, et mõõta oma kasvamist ja arenemist, otsida ning leida minevikust tuge oma tänastele ja tulevastele ambitsioonidele. Juubeliteks valmistudes aktiveerub ajaloohuvi ja -uurimine ning revisjon selles, mis tehtud, mis tegemata, on igati asjakohane. Käesolev ülevaade ei pretendeeri Tartu Ülikooli Raamatukogu ajaloo historiograafiale.

Millal on raamatukogu asutatud?

Tartu Ülikooli Raamatukogu ajalugu arvatakse 23. juunist (11. juunist vkj.) 1802. a., mil registreeriti esimene kasutaja — juuraprofessor C. F. Meyer.

Raamatukogu, õppetöök vajaliku raamatuvara soetamine oli ülikooli kuratooriumi esmaseid muresid esimesest koosolekust saadik juulis 1800. Nii otsustati kuraator K. O. v. Transche läkitada Saksamaale tutvuma sealsete ülikoolide korraldusega ja värbama õppejõude. Talle tehti ka ülesandeks osta “raamatukogu asutamiseks hädavajalikumad raamatud eri keeltes, kusjuures tuleks osta esijoonel klassikalisi teaduslikke töid, eriti filoloogia alalt”.¹ Raamatukogule pani aluse krahvinna Maria Aurora v. Lestocqi raamatuannetus, mille esimene osa saabus Tartusse juba augusti algul 1800. a. Seega ajaloolist traditsiooni revideerides võiksime raamatukogu 200. aastapäeva tähistada ka aastal 2000.

Võib küsida, kas me ei saa ajas veelgi enam tagasi minna — rootsi aega, ülikooli asutamisaastasse 1632? Ülikooliga eakaaslaseks ei saa me kuidagi, sest esimesed teosed *Academia Gustaviana* raamatukogu tarbeks omandati alles 1647. a. Riia juristi, 1643. a. surnud dr. Hintelmanni kogust. 1710. a. Eesti alade üleminekuga Vene riigi koosseisu viidi ülikooli muude varade hulgas Rootsi ka u. 3300-köiteline raamatukogu. 1717. a. liideti see põhiosas Kuningliku Raamatukoguga Stockholmis. Kolleeg Mare Ranna sõnul, kes on Kuninglikus Raamatukogus kogunud materjali rootsiaegse ülikooli trükikoja toodangu bibliograafia tarvis, on Tartu ülikoolile kunagi kuulunud raamatuid raske, peaaegu võimatu identifitseerida. Kui üritada midagi tagasi tahta, peaks oskama väga kindlalt näidata konkreetsetele köidetele.

¹ Vigel, E. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802–1839. Tartu, 1962. Lk. 13. (TRÜ Toim.; 115.)

Raamatukogu ajaloo uurimisega alustati 1960. aastatel. Sellest ajast on raamatukogu tegevust erinevatel ajalooperioodidel, kogude koostist ja kujunemislugu käsitlevad teemad olnud püsivalt teadustöö plaanides. Uurimistöö tulemusi on avaldatud konverentsiettekannetes, Tartu Ülikooli Toimetiste seerias “Teadusliku raamatukogu töid”, artiklikogumikes “Raamat — aeg — restaureerimine”, “Tartu ülikooli ajaloo küsimusi”, arvukates allikapublikatsioonides ning trükikataloogides, aga ka Eesti ja välismaa raamatukogunduse ja raamatuteaduslikes väljaannetes. TÜ Raamatukogu XI teaduskonverents 1987. a. ja XIII 1990. a. olid tervenisti pühendatud ajalootemaatikale. Aastatel 1984–1988 toimusid kevadeti, mais-juunis ajaloopäevad, 1991. aastast on ajalooapäevad asendunud Puksoo päevadega (Friedrich Puksoo oli raamatukogu direktor a. 1919–1944).

Raamatukogu ajaloo uurimist toetavad väga hästi säilinud ja korrastatud allikmaterjalid käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas ning Eesti Ajalooarhiivis. Trükkis ilmunud tööd on registreeritud teadusbibliograafia osakonnas peetavas kartoteegis “Tartu Ülikool. Ajalugu. Õppejõudude, teenistujate ja kasvandike biobibliograafia” ja loetelud, avaldatud TÜ bibliograafia-aastaraamatuis. Ajaloohuvilisele on kahtlemata abiks *Estica*-kogu kataloog ning Imbi Pelkoneni ja prof. Paul Kaegbeini koostatud ja ajakirjas “Bibliothek. Forschung und Praxis” (1992, nr. 16) avaldatud bibliograafianimestik “Publikationen der Universitätsbibliothek Tartu 1961–1990”.

Raamatukogu tutvustavaid kirjutisi ilmus varemgi. Nii on kõigis ülikooli aastapäeva-puhustes väljaannetes — “Die Kaiserliche Universität Dorpat. Denkschrift zu ihrer Fünf- undzwanzigsten Feier des zwölften Decembers” (1827), Jevgeni Petuhhovi “Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования (1802–1902)” (1902), “Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929” (1929) — juttu ka raamatukogust. Nimetagem veel K. Morgensterni järglase prof. F. Bunge artiklit “Über die Universitätsbibliothek zu Dorpat” (Serapeum, 1841), W. Schlüteri “Die Dorpater Universitätsbibliothek” (Zeitschrift für Bibliothekswesen 1918, a/k. 53, vihik 1–2), M. Libliku “Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogid” (Raamatukogu 1931, nr. 1 ja 1932, nr. 2).

Eesti ja Tartu Ülikooli ajaloo taustal saab raamatukogu ajalugugi vaadelda nelja perioodina.

I. Rootsi aeg (1632–1710)

Toonast raamatukogu käsitleb F. Puksoo kapitaalne töö “Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit”, mida täiendavad Arvo Teringu uurimused raamatukogu koostisest ja kasutatavusest (Tartu ülikooli ajalugu, kd. 1, 1982) ning raamatukogu 9. teaduskonverentsi teesid (1982). Lisagem ka I. Colljini “Den aldasta bokdonation till Dorpats Universitätsbibliothek” (Nordist Tidskrift for Bok och Bibliotheksvasen, a/k 19, 1932).

II. Tsaariaeg (1800; 1802–1917)

Raamatukogu asutamine ja areng esimese direktori prof. Karl Morgensterni ajal aastatel 1802–1839 on leidnud käsitlemist E. Vigeli monograafias (1962). Raamatukogu asutamislugu 1800–1802 on ilmunud ka ajakirjas “Raamatukogu” (1939, 1940). Järgneva kaheksa aastakümne kohta tervikkäsitlus puudub. IX teaduskonverentsi ettekannete teeside kogumikus (1982) on M. Ermelilt ilmunud kokkuvõtte raamatukogu töökorraldusest sel perioodil, P. Tiirmaalt ja E. Looritsalt ülevaade kataloogisüsteemist aastatel 1802–1857. Kahjuks on vaid teeside tasemel lugeda ka R. Michelsoni (Parmas) “Raamatukogu nõukogu tegevus XIX saj. II poolel”. Kataloogisüsteemi arengut, peamiselt süstemaatilise kaartkataloogi koostamise probleemistikku 19. saj. ja 20. saj algul on uurinud L. Dubjeva (“Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 1995”). L. Dubjeval on käsil magistritöö, kus pearõhk TÜ Raamatukogu ajaloolistel kataloogidel.

Raamatukogu sidemeid Venemaa raamatukogudega on uurinud V. Klement ja L. Dubjeva. Neis on tähelepanu keskmes vene raamatu komplekteerimine ja publikatsioonide vahetamine Venemaa ülikoolide jm. teadusasutustega.

Komplekteerimis põhimõtete ja raamatukogu rahalise olukorra kohta 19. saj. II poolel – 20. saj. alguses on Ruth Michelsonilt (Parmas) ilmunud kaks põhjalikku artiklit “Teadusliku Raamatukogu töid” I ja II vihikus. 1993. a. kaitses ta sel teemal Tallinna Pedagoogika-ülikooli juures magistritöö.

III. Iseseisvusaeg (1918–1940)

Tänu 1990. a. ilmunud artiklikogumikele “Tartu Ülikooli Raamatukogu 1918–1940” ja “Friedrich Puksoo 1890–1969” ning Kersti Pedaku diplomitööle “Tartu Ülikooli Raamatukogu 1919–1940. Fondid ja nende kujunemine” (1996) tuleb seda ajajärku raamatukogu ajaloos kõige paremini uurituks pidada.

IV. Okupatsioonide aeg (1940–1991)

Raamatukogu 175. aastapäevaks 1977. a. ilmus artiklikogumik “TRÜ Teadusliku Raamatukogu tegevus aastatel 1940–1976”, mis käsitleb raamatukogu tegevust töövaldkonniti. Selles on ka kaks arenguloolist ülevaadet aastate 1940–1945 (L. Trikkant) ja 1946–1976 (L. Peep, M. Ermel) kohta. Ilmumisaega silmas pidades polnud tollal võimalik avameelselt käsitleda ideoloogilist survet raamatukogule — ridade vahelt on see ometi tunda. Nüüd, kus ajaloo uurimine tabuteemadest prii ning arhiiviallikad vabalt juurdepääsetavad, on võimalik see temaatika lahti kirjutada. Kogumikus “Tsensuur Eesti raamatukogus” (1991) on K. Noodlalt ilmunud ulatuslik ülevaade “Tsensuur Tartu Ülikooli raamatukogudes aastail 1944–1954”.

Raamatukogu ajaloo uurimise kõrval alustati 1960. aastatel ka raamatukogunduse päevaprobleemide teoreetilist käsitlemist. Neil teemadel avaldatud kirjutistel on raamatukogu ajaloo kirjutamise seisukohast allikaline väärtus.

Kui hästi me siis tunneme oma raamatukogu ajalugu?

Vaieldamatult on paremini uuritud kogude koostis ja kujunemislugu. Aegumatu väärtusega tööd on teinud Kaja Noodla, Mare Rand, Ene-Lille Jaanson, Niina Vorobjova, Tatjana Šahhovskaja, Tiina Nurk, Inge Kukk, Hain Tankler, Laine Kilk, Olev Nagel, Lia Urba jpt. Kogude uurimine omab raamatukogu ajaloost laiemat kultuuri- ja teadusloolist tähendust. See võimaldab otsustada ka õppe- ja teadustöö taseme üle ülikoolis, uurida teaduslike kontaktide ulatust, jälgida erinevate koolkondade mõju jne. Kingitud või ostetud isiklike raamatukogude uurimine heidab valgust ka eraraamatukogude ajaloole ning raamatukultuurile neis paigus. Annetusi-kingitusi välja selgitades võime otsustada ka raamatukogu maine üle.

Kogude temaatikaga haakub nende kasutamise uurimine. Allikmaterjali iseloomust tulenevalt on see vaieldamatult keerulisim valdkond. 1980. aastate algul Elsa Kudu õhutusel raamatukogus 19. saj. alguskümnendite laenutuspäevikute põhjal alustatud lugemistendentside uuring on tähelepanuvääriv rahvusvaheliseski kontekstis. Lugeja/lugemise uurimine ajaloolises retrospektiivis on populaarsust võitmas² ja raamatukogu peaks hoolitsema selle töökava kindla lõpuleviimise eest.

Raamatukogu suhted ülikooliga, finantsmajanduslik olukord, ruumi-probleemid, töökorraldus ja juhtimine, 19.–20. sajandivahetuse venestamispoliitika raamatukogus, ülikooli raamatukoguvõrgu kujunemine ja areng vajavad veel uurimist.

Eelnev ülevaade põhines publitseeritud materjalidel. Ometi on raamatukogu ajaloo uurimisel tehtud märksa enam. Paljud konverentsidel, ajaloo- ja Puksoo päevadel peetud sisukad ettekanded on kahjuks jäänud käsikirja. Avaldamist ootavad ammuste ja tänaste ülikooli raamatukoguhoidjate biograafiad. Raamatukogu bibliograafia ootab samuti koostamist. Me peame pingutama selle nimel, et aastaks 2002 jõuaks kaante vahele TÜ Raamatukogu ajaloo akadeemiline väljaanne, mis valgustaks raamatukogu kohta ülikooli õppe- ja teadustöös, Baltimaade kultuuri- ja teadusloos ning arengut raamatukogunduse üldise arengu taustal. TÜ Raamatukogu ajalugu ei ole ainult ühe asutuse ajalugu — see on oluline osa Eesti kultuuriloost.

² Jäger, G. Historische Lese(r)forschung // Die Forschung der Buch- und Bibliotheksgeschichte in Deutschland. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1987. S. 485–507.